

Як праведники народів світу ледве не стали жертвами сталінського процесу

Єврейські жінки, заарештовані у Будапешті, 1944

Навряд чи знайдеться людина, яка не чула про Рауля Валленберга — шведського бізнесмена і дипломата, який врятував у другій половині 1944 року від неминучого знищення десятки тисяч угорських євреїв.

Як тільки у Будапешт увійшла Червона Армія, шведа заарештували і вивезли в СРСР, де він згинув у ГУЛАГу.

Заслуги дипломата увіковічені по всьому світу — йому встановлено пам'ятники від Будапешту до Сантьяго і від Лондона до Тель-Авіву, в його честь названі вулиці у багатьох країнах, засновані премії Валленберга, вручається медаль його імені. Поза всіляким сумнівом, це заслужені почесні.

Але чи під силу було одній людині втілити у життя настільки грандіозну операцію? Звичайно, ні. Праведникові допомагало багато людей, які залишилися практично невідомими. Настав час згадати і про них...

Перший, чиє ім'я заслуговує на згадку, — угорець Карой Сабо. У 1932 році, ще підлітком він почав працювати в угорській філії американської компанії друкарських машинок «Ремінгтон». У 1940-му перейшов у місцеве відділення Brunsviga — німецької компанії, що виробляла арифмометри. З початком війни юнака призивають на фронт, але після поранення у 1942 році демобілізують. Тоді Карой влаштовується наладчиком механічної техніки у шведську дипломатичну місію у Будапешті, де знайомиться з одним із врятованих Валленбергом — психоаналітиком, д-ром Отто Фляйшманом. Саме Фляйшман переконав Сабо взяти участь у порятунку угорських євреїв.

Карой Сабо, 1944

*Будівля шведської місії, звідки
Валленберг керував операцією з
порятунку євреїв. Фото:
raoulwallenberg.net*

Це було б неможливо без Пала Салаї — старого приятеля Каро з руху бойскаутів. У 1939-му Салаї добровільно вступив у пронацистську Партію схрещених стріл, але незабаром під впливом Сабо порвав з фашистами, що не завадило зробити йому непогану кар'єру в поліції.

Становище євреїв, що жили у придбаних Валленбергом і захищених дипломатичним імунітетом будинках, з кожним днем все погіршувалося. З приходом Червоної Армії у місті запанувала анархія, на вулицях безчинствували банди угорських нацистів, які намагалися потрапити у дипломатичний комплекс під шведським прапором. Одна з таких спроб мала місце 24 грудня 1944 року — тоді Карой Сабо у чорній шкіряній куртці і поліцейською «ксівною», виданою Палаї, зумів звільнити 36 захоплених євреїв. З того часу він став відомим як «таємнича людина у шкіряній куртці». Після цієї події його помітив Валленберг, а Сабо, у свою чергу, організував зустріч шведа з Палом Салаї, який у силу займаної посади був обізнаний про плани нацистів щодо угорських євреїв.

«Туфлі на набережній Дунаю» - меморіал пам'яті євреїв, розстріляних активістами «Схрещених стріл»

У ніч на 8 січня 1945 року угорські нацисти знову увірвалися у будівлю посольства, вивели звідти всіх «гостей» і вирушили з ними у свій штаб, де мали розстріляти частину затриманих, а інших відвести на берег Дунаю, стратити і скинути трупи у воду. На щастя, Сабо простежив, куди ведуть євреїв, оперативно зв'язався з Салаї, і той прибув з групою з 20 поліцейських. Нацисти були атаковані поліцейським загоном під командуванням Салаї і Сабо у незмінній шкіряній куртці. Всі 166 осіб були звільнені і повернені у шведське посольство.

Коли Червона Армія оточила місто, місцеві нацисти прийняли рішення знищити єврейське гетто разом з його досі не депортованими мешканцями. Салаї оперативно сповістив про це Рауля Валленберга — у результаті гетто не чіпали. Існує дві версії подій тих днів. За першою версією, Валленберг передав через Салаї лист командуючому німецьким гарнізоном у Будапешті, генерал-майору Герхарду Шмідхуберу. Там було прямо сказано, що після знищення гетто генерал буде визнаний військовим злочинцем і закінчить свої дні на шибениці. І він, Рауль Валленберг, особисто про це подбає. Те, що кінець близький, Шмідхубер розумів і сам, тому дав задній хід.

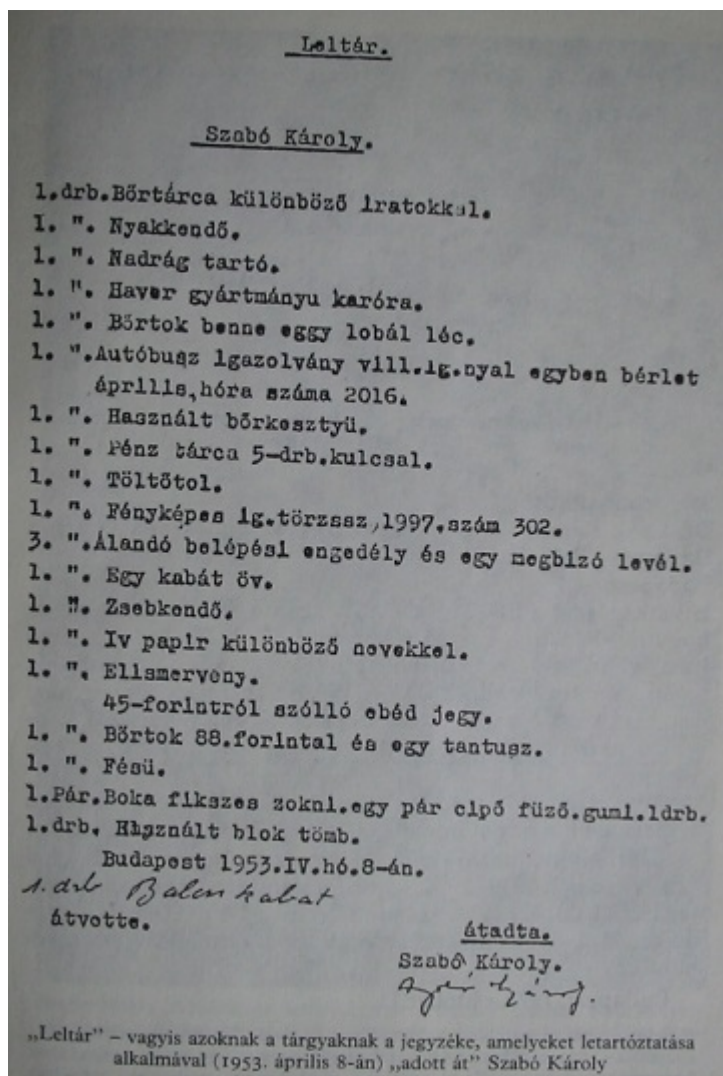

Бездомний на вулиці гетто Будапешту

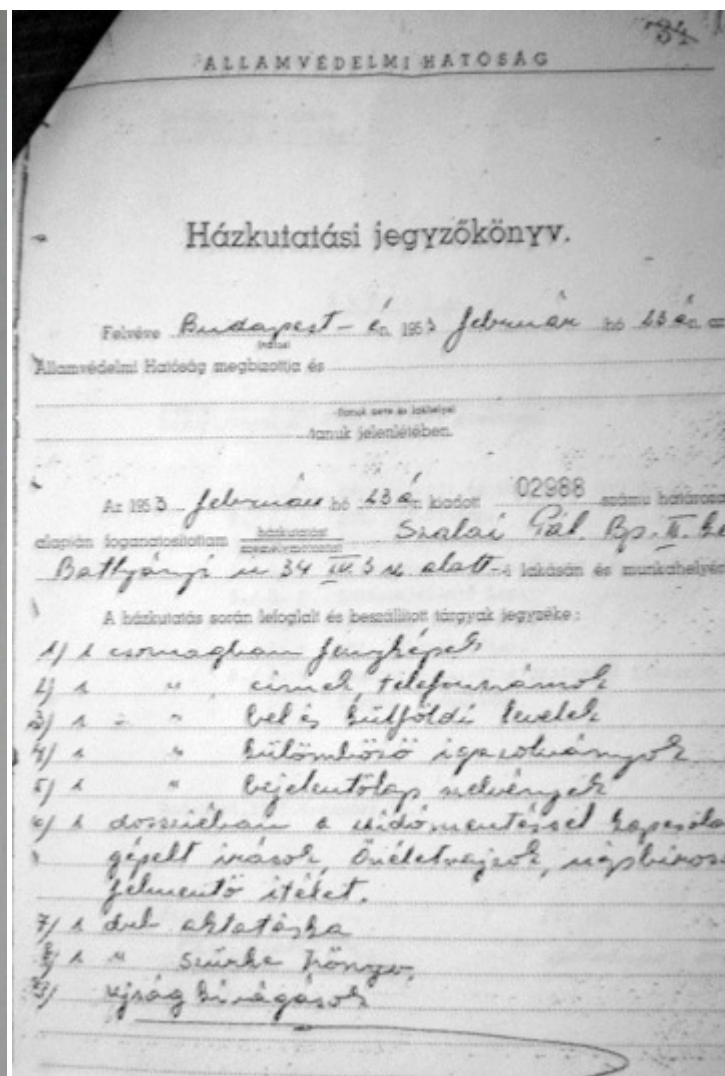
За іншою версією, вирішальну роль у порятунку гетто зіграв італійський бізнесмен Джорджіо Перласка, який видавав себе за генерального консула Іспанії. Він домігся зустрічі з міністром внутрішніх справ Габором Вайна і пригрозив йому, що якщо гетто буде знищено, то постраждають усі угорські громадяни, що опинилися в Іспанії і декількох латиноамериканських країнах. Цілком можливо, що обидві версії реальні. До цього моменту в гетто залишалося близько 70 000 в'язнів.

Останній раз Валленберг, Сабо, Салаї і Фляйшман зустрілися ввечері 12 січня 1945 року. Відомо, що на наступний день Валленберг зв'язався з командуванням Червоної Армії, яка вступила у місто, щоб домовитися про забезпечення шведської місії продовольством. 17 січня дипломат був заарештований, і зник назавжди.

Відразу після перемоги Пала Салаї збиралися притягти до суду за співпрацю з нацистами, але декілька євреїв, включаючи одного з лідерів єврейської громади країни Лайоша Штоклера, врятованого у шведському посольстві, виступили на його захист. Салаї залишили у спокої, але ненадовго. Після встановлення в Угорщині прорадянського режиму, його лідерам — сталіністам Матьяшу Ракоші і Ерне Гере (обидва етнічні євреї) — Москва доручила довести, що Валленберга ніхто не викрадав, а вбили шведа якісь «сіоністи- космополіти».

Документ зі справи Кароя Сабо, 8 квітня 1953

Звіт про обшук будинку Пала Салаї, 23 лютого 1953

У 1953-му розгорнулася підготовка до судового процесу проти цих сіоністів. Були заарештовані Сабо, Салаї і троє керівників єврейської громади країни. Почалися допити з пристрасстю. Після смерті Сталіна у березні 1953-го і припинення у Москві «справи лікарів», у Будапешті теж зрозуміли, що часи змінилися, звільнивши всіх заарештованих. Щоправда, один з єврейських лідерів — Мікса Домокош — незабаром помер від наслідків тортур, інший — Лайош Штеклер — залишився інвалідом. На час звільнення 38-річний Палаї посивів, у Сабо було серйозно підірване здоров'я. До кінця своїх днів він залишався заляканим, — згадував син Кароя, Тамаш.

Карой Сабо ще до свого арешту у 1947 році побував у Стокгольмі на запрошення батьків Валленберга, а потім відвідав кількох врятованих ним євреїв. Він залишився в Угорщині, працював техніком з ремонту офісного обладнання та помер в 1964 році від інсульту — позначилися наслідки допитів. Перед смертю йому дозволили зустрітися з врятованими їм євреями у Парижі, Лондоні і Базелі.

Пал Салаї поїхав у США, оселився у Каліфорнії, змінив ім'я і помер у 1994 році. Отто Фляйшман перебрався до Відня, де допоміг відродити Віденську психоаналітичну спільноту, закриту нацистами, а потім осів у Сполучених Штатах, де надавав послуги таким зіркам Голівуду як Джуді Гарленд і Мерілін Монро.

Багато років євреї, врятовані цими праведниками, домагалися від Яд Вашем присвоєння офіційного статусу Сабо і Салаї. За них, зокрема, клопотали член Нобелівського комітету Швеції хімік Ларс Ернстер і професор Єврейського університету в Єрусалимі Яків Штайнер, які зобов'язані життям Карою і Палу.

Пал Салаї був визнаний Праведником народів світу у 2009 році, через три роки це звання присвоїли і Карою Сабо.

Веніамін Чернухін, спеціально для «Хадашот»